

Kocaeli **ilahiyat** Dergisi

ISSN: 2564-677X

Kocaeli Theology Journal

TABERÎ TEFSİRİNDE HİCRET

Mustafa SOYCAN

Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatlar Bölümü

Doktora öğrencisi

e-mail: msoycan666@mynet.com.tr

Orcid Id: 560147

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 3 Mayıs 2019/ 3 May 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 17 Haziran 2019 / 17 June 2019

Yayın Tarihi / Published: 19 Temmuz 2019/ 19 July 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Cilt / Volume: 3 Sayı / Issue: 1 Sayfa / Pages: 123-156

Öz

Resûlullah'ın Mekke'den Medine'ye hicreti İslam ve dünya tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu tarihi olaya hem Kur'ân-ı Kerîm, hem de siyer eserleri amaçları doğrultusunda yer vermiştir. Klasik siyer eserleri hicreti daha çok kronolojik bir şekilde nakletmiş, neden ve niçininden ziyade nasıllığı üzerinde yoğunlaşmışlardır. Kur'ân-ı Kerîm, Resûlullah'ın hicretine kendine özgü bir üslupla değişik sûre ve âyetlerde doğrudan veya dolaylı olarak yer vermiştir. Kur'ân'da hicret öncesi gelişmeler, hicretin nedenleri, hicret emri karşısında Müslümanların ve yakınlarının tavrı, Mekke müşriklerinin tepkisi, hicret emrinin gereğini yerine getiren Müslümanların temel vasıfları ve faziletleri, muhacirlere karşı ensarın fedakârlığı ana hatlarıyla yer almaktadır. Muhtevası gereği bu âyetler sistematik bir şekilde Kur'ân'da yer almadığı için âyetlerin konu bütünlüğünü oluşturacak şekilde tespit edebilme adına ilk dönem tefsir çalışmalarının zirvesi diyebileceğimiz Taberî'nin "*Câmi'ul-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*" isimli eserinde konuya doğrudan ve dolaylı olarak işaret eden âyetler ve bu âyetlerle ilgili ilk üç asır müfessirlerin yorumları ve bu yorumlar hakkında Taberî'nin tercihleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Siyer, Hicret, Taberî.

The Hijra In The Tafsir Of Taberi

Abstract

The hegira of the Messenger of Allah from Mecca to Medina was the beginning of a new era in the history of Islam and the world. This historical event has been included both in the Qur'an and in al-sîra works along with their purposes. Classical works of al-sîra takes the hegira in a more chronological way, focusing on how and rather than why. The Holy Qur'an has included the hegira of the Messenger of Allah directly or indirectly in different surahs (chapters) and ayaths (verses) in a unique manner. In the Qur'an, pre-migration developments, the reasons for the hegira, the attitude of the Muslims and their relatives against the hegira ordinance, the reaction of Meccan polytheists, the basic qualifications and virtues of the Muslims who fulfill the ordinance of hegira, the altruism of ansar against the immigrants, are outlined. These ayaths are not included in the Qur'an in a systematic way, thus in order to be able to determine the subject integrity of the verses "Jami' al-bayan 'an ta'wil 'ay al-Qur'an" of Al-Tabarî, the top of the early tafsir works, and the comments of the first three centuries of commentators about these verses as well as Tabarî's preferences about these interpretations are tried to be determined.

Key words: Qur'an, Tafsir, Al-sîra, Hegira, Tabarî.

GİRİŞ

Hicret kelimesi bir yerin terk edilerek başka bir yere göç edilmesi anlamına gelmektedir. Bu ayrılma beden ile olabileceği gibi, kalp veya dil ile de olabilir. Terim anlamı ise Mekke'den Medine'ye olduğu şekilde küfür diyarından iman diyarına göç etmektir.¹ Taberî'ye göre "hicret" in kelime anlamı "iki kişinin aralarındaki husumetten dolayı dostluklarını ve ülfeti sona erdirmeleridir." Daha sonra bu kelime "bir kimsenin kerih gördüğü herhangi bir şeyden uzaklaşması" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Terim anlamı ise Müslümanların müşriklerin hâkimiyeti altında yaşadıkları yerde ve civarında kendilerini güvende hissetmemeleri nedeniyle evlerini ve yurtlarını terk ederek güven içinde yaşayabilecekleri başka bir yere intikal etmeleridir.² Resûlullah'ın (s.a.v) Mekke'den Medine'ye yapmış olduğu hicretin temel nedeni de Müslümanların hem dini sorumluluklarını yerine getirmelerinin engellenmesi, hem de hiçbir hususta kendilerini güvende hissetmemeleridir.³

Hz. Peygamber'in (s.a.v) Mekke'den Medine'ye hicreti İslâm tebliğinin yeni dönemi başlatmış, İslâm ve dünya tarihinin seyrini değiştiren son derece önemli sonuçları olmuştur. İlk İslâm devlet tecrübesi Medine'de oluşmaya başlamış, İslâm'ın evrensel mesajı bütün dünyaya buradan yayılmıştır. Yine kaynağını İlâhî vahyin oluşturduğu İslâm medeniyeti burada şekillenerek evrensel boyutuna ulaşmıştır.⁴ Mekke'nin fethiyle her ne kadar bu hususi süreç sona ermişse de şartlar oluştuğunda hicret devam etmiş ve edecektir.⁵

Hicret, peygamberler ve bütün peygamberlerin tebliğ ettikleri ilâhî hakikatlerin son temsilcisi Hz. Peygamber (s.a.v) için ilâhî bir kaderdir. Hz.

-
- 1 Râğıb el-İsfehânî, *el-Mufredât*, Thk. Muhammed Seyyid Geylânî, (Beirut: Darü'l-Ma'rif), I: 536-537.
 - 2 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Kahire: Dâruhicra, 2001), 3: 667.
 - 3 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, 3: 667.
 - 4 Adnan Demircan, "Hz. Peygamber'in Hicreti" *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/1, (İstanbul: 2017): 1.
 - 5 Şerefeddin Gölçük, "Kur'an'da Hicret", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, (İstanbul, 1986): 10.

Peygamber'e (s.a.v) risâlet görevi tevdi edildikten sonra Varaka b. Nevfel'in kendisine söyledikleri bu ilâhî gerçeğin itirafıdır.⁶ Hicret aynı zamanda kıyamete kadar sürecek dinamik bir süreçtir. Klasik siyer eserleri hicret hadisesinin daha çok nasıl gerçekleştiği üzerine yoğunlaşmış, hicretin sosyo-psikolojik, ekonomik, siyasi ve hukuki boyutlarına dikkat çeken âyetlere yeterince yer vermemiştir. Taberî tefsiri merkezli yaptığımız bu çalışmada hicretin nedenleri, klasik kaynaklardan İbn Hişam, İbn Sa'd ve Buhârî'nin eserlerinden de yararlanılarak hicret olayı, hicret emri karşısında Müslümanların tavrı, Mekke müşriklerini tepkisi, Müslümanların yakınlarının tutumu, muhacir ve ensarın manevi mertebesi, hicretin sonuçları, konuyla ilgili farklı sûrelerde yer alan âyetler merkezinde anlatılmaya çalışılmıştır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatına dair yazılan eserlerin büyük çoğunluğu klasik sîret eserleri esas alınarak kaleme alınmıştır. Klasik sîret kitaplarında hicretle ilgili âyetlere daha çok bağdaştırma amacıyla yer verilmiş, âyetin bağlamı ve maksadı yeterince dikkate alınmamıştır. Konuyla ilgili âyetlerin birçoğuna da yer verilmemiştir. Günümüzde Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatına dair telif edilen eserleri incelediğimiz zaman hicret bahsinde çoğu zaman klasik sîret eserlerindeki rivayetlerde bahsi geçen âyetlere yer verildiğini, konuyla ilgili birçok âyete yer verilmediği görülmektedir.⁷

Tefsir, tarih, hadis, belagat, fıkıh, kıraat alanında ilmi çalışmaları bulunan Taberî, dini ilimlerin usûl ve fûru' bakımından en yüksek dereceye ulaştığı hicri üçüncü yüzyılda yaşamış, çok yönlü bir âlimdir. Onun "*Câmi'ül-Beyân Têvîli Âyi'l-Kur'ân*" isimli tefsiri, Tefsir, Kur'ân ve Siyer ilimleriyle uğraşan ilim adamları için değerli bir kaynaktır. Çünkü Taberî'nin bu eseri Hz. Peygamber, sahabe, tâbiûn ve sonrası yapılan ve birçoğu günümüze

6 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 24: 528-529.

7 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Trc. Salih Tuğ. (İstanbul: İrfan Yayınları, 1995), 1: 175-182; İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (Ankara: Diyanet İleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 117-127; İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 2: 146-166; Muhammed Heykel, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Trc: Vahdettin İnce. (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000), 1: 309-319. M. Said Ramazan el-Bûtî, *Fıkhu's-Sîre*, Trc: Ali Nar, Orhan Aktepe, (İstanbul: İslâmî Edebiyat Yayınları, 2003), 197-210. Günümüzde Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatı hakkında ön plana çıkan bu eserlerde hicretle ilgili olarak yer verilen âyetlerin büyük bir kısmı aynıdır.

ulaşmayan tefsir çalışmalarını bir araya getirmiştir. Bu eser aynı zamanda lügat; tarih, fıkıh, nahiv ve kıraat ilimleri için de vazgeçilmez bir kaynaktır. Taberî'nin bu eserini değerli kılan sadece rivayetleri ve görüşleri toplayıp kayıt altına alması değil, elde ettiği bilgileri kendi ilmi derinliği ve bakış açısına göre değerlendirmesidir.⁸ Taberî, tefsirinde yer verdiği rivayetlerin sıhhatini tespit adına Kur'ân anlayışı doğrultusunda bir takım ilkelere başvurmuştur. Hicret hakkında nazil olduğu nakledilen âyetleri de Kur'ân'ın bütünlüğü, Arap dilinin özellikleri, âyetin zâhiri (açık anlam) âyetin bağlamı, umum (genel anlam) gibi yöntemleri esas alarak değerlendirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, İslami ilimlere hem kaynaklık etmiş, hem de bu ilimlerin temel esaslarını ve amacını belirlemiştir. Bundan dolayı diğer ilimler gibi Siyer'in de temel kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân, muhtevası gereği konuları bir bütün halinde sunmadığı için Siyer'e kaynaklığı doğrudan mümkün değildir. Bundan dolayı hicretle ilgili değişik olay, olgu, soru ve sorunlar üzerine nazil olan âyetlerin tespitinin yapılabilmesi için Tefsir ilminin imkânlarından faydalanmamız gerekmektedir. Bu çalışmada ilk dönem tefsir edebiyatını bize nakleden ve bu nakilleri Kur'ân anlayışı doğrultusunda yorumlayan Taberî'nin tefsirinde hicreti doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren âyetler konu bütünlüğü içerisinde sunulmuş, âyetlerle ilgili Taberî'nin ve ilk üç asır müfessirlerinden naklettiği görüşlere yer verilmiş, özellikle sebeb-i nüzûlü hakkında ihtilaf edilen âyetlerle ilgili Buhârî, İbn Hişâm, İbn Sa'd ve ilk dirayet tefsiri müellifi Mukâtil b. Süleyman'ın eserlerinde tespit edilen bilgilerle yer yer karşılaştırılmıştır. Böylece hicretle ilgili nakledilen âyetlerin bağlamı ve anlamı tespit edilmeye çalışılmış, hicret hadisesi Tefsir-Siyer ilişkisi doğrultusunda incelenmiştir.

Kur'ân merkezli bir siyer yazımının Hz. Peygamber'in hayatının ve davetinin zaman ve mekân boyunu tam olarak ortaya koyması mümkün değildir. Özellikle hicretle ilgili âyetleri incelediğimiz zaman konuyla ilgili âyetler değişik zamanlarda, farklı olaylar üzerine nazil oldukları için tefsire muhtaçtırlar. Siyer-Tefsir ilişkisini anlamlı bir şekilde kurduğumuz zaman

8 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, (Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 2: 122-142.

hem bu güçlüğü gidermiş olur, hem de hicreti olağanüstü olaylar örgüsü içerisinde değil, sünnetullah çerçevesinde anlamış olacağız.⁹

1. Hicretin Nedenleri ve Hicret Yolculuğu

Resûlullah, (s.a.v) “Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah’a ortak koşanlara aldırış etme. Şüphesiz biz, Allah ile beraber başka ilah edinen alaycılara karşı sana yeteriz. İlerde bilecekler.” (Hicr, 15/94-96)¹⁰ âyeti nazil olmadan önce tebliğ görevini gizlice yerine getirmiştir. Bu âyetin nazil olmasıyla birlikte tebliğ görevini açıktan yapmaya başlamıştır. Müslümanlar bu süreçte müşriklerin istihza, tekzip ve işkencelerine maruz kalmalarına rağmen ilâhî emir gereği müşriklere fiili bir mukabelede bulunmamışlardır.¹¹ “Andolsun, onların söyledikleri şeylerden dolayı göğsünün daraldığını biliyoruz. O halde Rabbini hamd ile tesbih et (yücelt) ve secde edenlerden ol.” (Hicr, 15/97-98); “Sabret! Senin sabrın ancak Allah’ın yardımı iledir. Onlardan yana üzülme. Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme. Şüphesiz Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanlar ve iyilik yapanlarla beraberdir. (Nahl, 16/127-128); “(Ey Muhammed) İnananlara söyle, Allah’ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayanları (müşrikleri şimdilik) bağışlasınlar ki Allah herhangi bir topluma (kendi) kazandığının karşılığını versin.” (Câsiye, 45/14);¹² “Şüphesiz, Allah inananları savunur. Doğrusu Allah hiçbir haini, nankörü sevmez.” (Hac, 22/38) âyetleri Resûlullah’a (s.a.v) ve ilk Müslümanlara tebliğ görevlerini yerine getirirlerken karşılaştıkları hakaret ve işkencelere karşı bağışlayıcı bir tavır içinde olmalarını emretmiş, müşriklere

9 İzzet Derveze’nin *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı, II*, isimli eserini incelediğimiz zaman hicretle ilgili âyetlerin anlamını tespit etme adına yer yer siyer eserlerine müracaat ettiğini, siyer rivayetlerinden yararlanmadığı zaman âyetlerin zaman-mekân bağlamının tam olarak tespit edilemediğini görmekteyiz. İzzet Derveze, *Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, Trc. Mehmet Yolcu, (İstanbul: Yarın Yayınları, 2015), 2: 246-284. Konuyla ilgili olarak bkz: Mehmet Azimli, “Olağanüstü Olaylar Örgüsünde Hz. Peygamber’in Hicreti”, *Milel ve Nihal*, 5/3, (Eylül-Aralık 2009): 50-79.

10 Bu âyetin hükmü “Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün.” (Tevbe, 9/5). âyetiyle nesholmuştur. Taberî, *Câmi’ul-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 14: 145.

11 Taberî, *Câmi’ul-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 14: 141-146.

12 Bu âyetin hükmü müfessirlerin icmâsıyla mensuhtur. Taberî, *Câmi’ul-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 14: 145.

karşı Allah'ın kendilerini savunacağını ve nihai neticenin inananlar lehine olacağını müjdeleyerek Müslümanları teselli etmiştir.¹³

Tebliğin açkıktan yapıldığı bu dönemde Mekke müşriklerinin Müslümanlara uyguladıkları baskı ve şiddeti artmış, Mekke'deki şartların Müslümanlar aleyhine iyice ağırlaşması üzerine Resûlullah (s.a.v), Müslümanlara Habeşistan'a hicret emrini vermiştir. Resûlullah'ın (s.a.v) hicret yurdu olarak Habeş ülkesini tercih etmesinde Mekkelilerin Habeş ülkesiyle uzun süreli ticari ilişkilerinin bulunması, Habeş hükümdarı Necâşî'nin âdil ve hakperest birisi olması etkili olmuştur. Habeşistan'a hicret sonrası Mekke müşriklerinin Müslümanlara baskısı bir süre azalınca Habeşistan'a giden Müslümanların bir kısmı Mekke'ye geri dönmüşlerdir. Müslümanların sayısının giderek artması, özellikle Medinelilerin Mekke'ye gelerek Resûlullah'a biat etmeleri, Habeşistan muhacirlerinin bir kısmının geri dönmesi Mekke müşriklerinin dikkatinden kaçmamış, onların Müslümanlara karşı tavırları daha da sertleşmiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v), Müslümanlara Medine'ye hicret etmelerini emretmiştir. “Onlar, haksız yere, sırf, Rabbimiz Allah'tır demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir.” (Hac, 22/40); “Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, elbette onları dünyada güzel bir şekilde yerleştiririz. Ahiret mükâfatı ise daha büyüktür. Keşke bilselerdi...” (Nahl, 16/41) âyetleri Müslümanların Mekke'den ayrılarak Medine'ye hicret etmelerinin temel nedenini Mekke müşriklerine karşı tevhit mücadelesi vermeleri nedeniyle müşriklerin zulmüne maruz kalmaları olduğunu belirtmektedir.¹⁴

Medineli Müslümanların ikinci Akabe biatında Resûlullah'a (s.a.v) Medine'ye gelmesi halinde kendi canlarını, eşlerini ve çocuklarını korudukları her şeyden kendisini de koruyacaklarına dair güvence vermeleri üzerine Resûlullah (s.a.v) “Allah, Medineli Müslümanları sizlerin kardeşleri, yurtlarını da emin olacağınız bir belde kıldı.” diyerek onların bu daveti kabul etmiş ve Müslümanlara Medine'ye hicret etmelerini emretmiştir. “Ey iman eden kullarım! Şüphesiz ki benim arzım (yeryüzü) geniştir. O halde ancak bana kulluk edin. Her can ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz. İman edip salih amel işleyenler var ya, onları içinden ırmaklar akan ve içinde

13 Taberî, *Câmi'ul-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 14: 141-146, 407; 16: 571; 21: 80-83.

14 Taberî, *Câmi'ul-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 14: 223-224, 577.

ebedi kalacakları cennet köşklerine yerleştireceğiz. Çalışanların mükâfatı ne güzeldir! Onlar, sabreden ve yalnız Rablerine tevekkül eden kimselerdir.” (Ankebût, 29/56-59) âyet grubu Müslümanları hicret için teşvik etmiş, hicret nedeniyle karşılaşılabilecekleri zorluklara dikkat çekmiş ve sabretmeleri halinde elde edecekleri dünyevi ve uhrevî mükâfatları müjdelemiştir. Resûlullah’ın (s.a.v) emri üzerine Müslümanlar gruplar halinde Medine’ye hicret etmeye başlamışlar, Resûlullah (s.a.v) henüz kendisine hicret izni verilmediği için Mekke’den ayrılmamıştır. Müslümanların Medine’ye hicret etmelerine Mekke müşrikleri tepkisiz kalmamışlardır. Mekke ileri gelenleri, hicretle birlikte Resûlullah’ın (s.a.v) mesajının etkisinin daha da artmasından ve Medine’de kendilerine karşı siyasi bir güç oluşturmamasından endişe ettikleri için Resûlullah (s.a.v) hakkında nihai bir çözüm bulmak üzere Dârunnedve’de bir araya gelmişler, yapılan toplantıda Resûlullah’ın (s.a.v) hapsedilmesi, Mekke dışına çıkarılması ve öldürülmesi yönünde üç farklı görüş ortaya çıkmış, ilk iki görüşün sorunu çözmekten ziyade daha da karmaşık hale getireceğinde hemfikir olmuşlar ve nihai karar olarak her kabileden eli silah tutan bir gencin seçilmesiyle oluşturulacak bir ekibin Resûlullah’ı (s.a.v) öldürmesi konusunda anlaşmışlardır. Böyle bir karar almalarında Haşimoğulları’nın bütün Kureyş’i karşısına alarak kan davası güdemeyeceğini ve sorunu diyet yoluyla çözebilecekleri düşüncesi de etkili olmuştur. Resûlullah (s.a.v) hakkında ortak bir plan konusunda anlaşmalarından ötürü bu güne “zahmet günü” denmiştir. Kureyş’in aldığı bu kararı Resûlullah’a (s.a.v) amcası Ebû Talib haber verince Resûlullah (s.a.v), durumdan vahiy yoluyla haberdar olduğunu söylemiştir. Resûlullah (s.a.v), kendisine hicret izninin verilmesiyle Mekke müşriklerinin planlarını uygulamalarına fırsat vermeden geceleyin Hz. Ali’yi kendi yatağına yatırarak Hz. Ebû Bekir ile birlikte Sevr mağarasına sığınmak üzere Mekke’den ayrılmıştır. Resûlullah’ın (s.a.v) evini kuşatan Mekke müşrikleri sabah olunca evde sadece Hz. Ali’yi görünce Resûlullah’ın (s.a.v) Mekke’den ayrıldığını fark etmişler ve onu yakalamak üzere yola koyulmuşlardır. “Hani kafirler seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke’den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.” (Enfâl, 8/30); “Seni o yerden sürüp çıkarmak için neredeyse seni sıkıştıracaklardı.” (İsrâ, 17/76) âyetleri Mekke müşriklerinin Resûlullah (s.a.v) için hazırladıkları tuzakları ve bu tuzaklara karşı Allah’ın

O'na olan nimetlerini söz konusu etmektedir. Yine Mekke müşriklerinin Dârunedve'deki toplantıda dile getirdikleri "O'nun zamanın felaketine uğramasını bekleyin, yok olup gitsin. Nitekim bundan önce Zühreir ve Nâbiğa gibi şairler de yok olup gittiler. Bu da onlar gibi birisidir." şeklindeki düşünceleri "Yoksa onlar, "O bir şairdir; onun, zamanın felaketlerine uğramasını bekliyoruz" mu diyorlar?" (Tur, 52/30) âyetinde haber verilmiştir.¹⁵ İbn Hişâm da bu âyet ve "Hani kafirler seni tutuklamak veya öldürmek, ya da (Mekke'den) çıkarmak için tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar. Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır." (Enfâl, 8/30) âyetinin Mekke müşriklerinin Resûlullah'ın akıbetini belirlemek için yaptıkları toplantı hakkında nazil olduğunu nakletmiştir.¹⁶

Sevr mağarasına sığınan Resûlullah (s.a.v) ve Hz. Ebû Bekir'i takip eden Mekke müşrikleri ayak seslerinin işitilebileceği bir mesafeye kadar mağaraya yaklaşmışlar, bu durum Hz. Ebû Bekir'i endişelendirmiş, bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) "Üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkındaki zannın nedir?" diyerek O'nu teskin etmiştir. Mağaranın önüne kadar gelen Mekke müşrikleri mağaranın girişinde örümcek ağının olduğunu görünce Resûlullah'ın burada olamayacağı kanaatine vararak geri dönmüşlerdir. Resûlullah, burada üç gün kalmış, bu süre zarfında Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdullah, Resûlullah'ı Mekkelilerin faaliyetlerinden haberdar etmiş, kızı Esmâ ise akşamüstü yemek getirmiştir. Hz. Ebû Bekir'in sürüsünü otlatan azâdlısı Âmir b. Führeyde üç gün boyunca akşam koyunları mağaranın yanına getirerek Resûlullah ve Hz. Ebû Bekir'e süt ve et ikram etmiş, Mekke'den haber getiren Abdullah b. Ebû Bekir sabahleyin Mekke'ye dönerken koyunlarıyla O'nu takip ederek

15 Taberî, *Câmi'ul-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 11: 132-141, 15: 18-20, 18: 435. İbn Abbas, Süddî ve İbn Zeyd'in rivayetlerine göre Mekke müşriklerinin bu toplantısına şeytan saygıdeğer yaşlı bir zat olarak katılmıştır. Konuyla ilgili rivayetlerine göre Mekkeliler daha önce hiç görmedikleri bu şahsa kim olduğunu ve niçin burada bulunduğunu sorunca kendisinin Necidli bir şeyh olduğunu, Mekkelilerin önemli bir konu için toplanacaklarını duyduğu için görüş ve nasihatlerinden istifade etmeleri için buraya geldiğini söylemiştir. Taberî, *Câmi'ul-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 11: 134-138. İbn Hişâm ve İbn Sa'd'ın rivayetlerinde de bu toplantıya İblis Necidli bir ihtiyar olarak katılmıştır. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1-2: 480-481. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1: 193-194.

16 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1-2: 484.

izini kaybettirmesine yardımcı olmuştur. “Eğer siz ona (Peygamber’e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkar edenler (Kureyşliler) onu iki kişiden biri olarak (Mekke’den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına (Hz. Ebû Bekir’e), “Üzülme, çünkü Allah bizimle berâber” diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla (meleklerle) onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah’ın sözü ise en yücedir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Tevbe, 9/40) âyeti Resûlullah’ın (s.a.v) hicretin başlangıcında yaşadığı sıkıntıları ve bu sıkıntıları müteakip gelen ilâhî yardımı hatırlatmaktadır.¹⁷ Üç gün sonra Hirâ mağarasından ayrılan Resûlullah (s.a.v), ayrılmak zorunda kaldığı Mekke’ye dönerek “Ey Mekke, sen Allah’ın beldeleri içinde bana en sevimli olanısın. Müşrikler çıkarmasalar da senden ayrılmazdım.” diyerek Mekke’ye olan sevgisini ve özlemini dile getirmiştir. Mekke’den ayrılmanın hüznünü yaşayan Resûlullah’ı teselli etmek üzere “(Ey Muhammed!) Seni çıkaran kendi memleket halkından (Mekke) daha güçlü nice memleket halkları vardı ki biz onları helak ettik. Onların hiçbir yardımcısı da olmadı. (Muhammed, 47/13) âyeti nazil olmuştur.¹⁸ Mekke müşriklerinin Resûlullah’ı Mekke’den ayrılmak zorunda bırakmalarına Hz. Ebû Bekir’in tepkisi ise “Mekkeliler, haksız yere Resûlullah’ı (s.a.v) yurdundan çıkardılar. Biz Allah’tan geldik, yine Allah’a döneceğiz. Mekkeliler bu yaptıklarının cezasını çekecekler.” şeklinde olmuştur.¹⁹

Resûlullah’ın (s.a.v) Mekke’den ayrılmasıyla risâletin Mekke dönemi sona ermiş, Medine dönemi başlamıştır. Resûlullah’a (s.a.v) bu yeni döneme

17 Taberî, *Câmi’ul-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 11: 463-466. Buhârî, *Kitâbu’t-Tefsîr*, 9/9; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1-2: 476, 509-510. İbn Sa’d’ın rivayetine göre mağaranın girişine iki güvercin de yuva yapmıştır. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 1: 195. Hz. Peygamber’in mağarada bulunduğu sırada meydana geldiği rivayet edilen bazı olağanüstü hadiselerin önemli bir kısmının daha sonra Müslümanların muhayyilesinde gelişmiş olması muhtemeldir. Demircan, “Hz. Peygamber’in Hicreti”, 21-22. Hicret esnasında Resûlullah’ın ilâhî koruma altında olduğu, müşriklerin mağaranın yanına kadar geldikleri halde içine bakmadan geri dönmeleri açıkça göstermektedir. Müşriklerin mağaraya bakmadan dönmelerine sebep olarak bir örümceğin mağaranın ağzına ağ ördüğünü ifade eden rivayetler pek çok muhaddis tarafından “hasen” olarak değerlendirilmiştir. Bu rivayetlerin reddini gerekli kılabacak bir sebep de mevcut değildir. Ahmet Önkâl, “Hicret”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 458-462.

18 Taberî, *Câmi’ul-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 21: 198.

19 Taberî, *Câmi’ul-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 16: 573.

“(Çıkacağım yerden de, Mekke’den de) beni doğruluk ve esenlik içinde çıkar. Rabbim! (Gireceğim yere, Medine’ye) doğruluk ve esenlik içinde girmemi sağla. Katından bana yardımcı bir kuvvet ver.” (İsrâ, 17/80) âyetinde bildirildiği şekilde başlaması emredilmiştir.²⁰

Resûlullah’a (s.a.v) hicret yolculuğuna başladığı Mekke’den ayrılırken ve hicret yurdu Medine’ye girerken nasıl hareket etmesi gerektiği hakkında nazil olduğu rivayet edilen “Rabbim! (Gireceğim yere, Medine’ye) doğruluk ve esenlik içinde girmemi sağla. (Çıkacağım yerden de Mekke’den de) beni doğruluk ve esenlik içinde çıkar. Katından bana yardımcı bir kuvvet ver.” (İsrâ, 17/80) âyeti²¹ hakkında müfessirler farklı yorumlarda bulunmuşlardır. İbn Abbas, Hasan-ı Basrî, Katâde ve İbn Zeyd, âyette bahsi geçen “Rabbim! (Gireceğim yere) doğruluk ve esenlik içinde girmemi sağla. (Çıkacağım yerden de) beni doğruluk ve esenlik içinde çıkar.” ifadelerindeki girilecek yeri Medine, çıkılacak yeri de Mekke olarak yorumlamışlardır. Taberî âyetle ilgili olarak bu görüşü tercih etmiş ve bu görüşü tercih etmesinin nedenini aynı konuyu ele alan “Seni o yerden sürüp çıkarmak için neredeyse seni sıkıştıracaklardı. Bunu yapabilselerdi senin ardından orada pek az kalırlardı.” (İsrâ, 17/76) âyetiyle irtibatlandırmıştır. O’na göre bu âyette Mekke müşriklerinin Resûlullah’ı (s.a.v) Mekke’den çıkarmak niyetinde oldukları haber verilmekte ve Resûlullah’a (s.a.v) doğruluk ve esenlik içinde Mekke’den çıkması, yine doğruluk ve esenlik içinde Medine’ye girmesi için kendisinden yardım talebinde bulunmasını emretmektedir. İbn Abbas’ın konuyla ilgili diğer bir rivayetine göre doğruluk ve esenlik içinde girilecek şey ölüm, doğruluk ve esenlik içinde çıkılacak yer ise öldükten sonra dirilmedir. Mücâhid, doğruluk ve esenlik içinde girilecek ve çıkılacak şeyin peygamberlik vazifesinin üstlenilmesi ve yerine getirilmesi olarak yorumlarken Katâde, doğruluk ve esenlik içinde girilecek yerin cennet, çıkılacak yerin ise Mekke’den Medine’ye hicret olduğunu belirtmiştir. Ebû Salih’in yorumuna göre doğruluk ve esenlik içinde girilecek şey İslâm’dır. Dahhâk’a göre ise doğruluk ve esenlik içinde girilecek ve çıkılacak yer Mekke’dir.²²

20 Taberî, *Câmi’ul-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 15: 54-58.

21 Medine’ye hicretin siyasi anlamı ve hedefi bu âyetle ortaya konmuştur. Ahmet Özel, “Hicret”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 462-466.

22 Taberî, *Câmi’ul-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 15: 54-58. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*. Nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte. (Kahire: 1979), 2: 546.

Resûlullah (s.a.v), Hz. Ebû Bekir ve Âmir b. Führeyre ile birlikte müşrik Abdullah b. Urayki'ın rehberliğinde Mekke-Medine arasında bilinenin aksine bir güzergâh takip ederek Medine'ye doğru yola çıktılar. Resûlullah'ı (s.a.v) Medine'ye ulaşmadan ele geçirmek isteyen Mekke müşrikleri yakalayıp geri getirene yüz deve ödül verileceğini duyurdu. Bu ödülü elde etmek isteyenlerden Sürâka b. Cü'şum, hicret yolcularına yaklaşıncaya atının tökezlemesiyle düşmüş, ısrar edince atın ayakları kuma gömülmüş, olanlardan korkup Hz. Peygamber ile karşılıklı bir himaye ve sadakat anlaşması yaparak Resûlullah'ı yakalamak üzere yola çıkan müşrikleri Mekke'ye geri döndürmüştür. Resûlullah (s.a.v), Rebiulevvel ayının on ikisinde Pazartesi günü Kubâ'ya ulaşmıştır. Günlerdir Resûlullah'ın (s.a.v) gelişini bekleyen Medineliler, o gün sıcaklığın etkisini artırması sonucu evlerine dönmüşler, bir Yahudinin haber vermesiyle Resûlullah'ın (s.a.v) geldiğinden haberdar olmuşlardır. Resûlullah'ı (s.a.v) görmek için gelenler hurma ağacının gölgesinde oturan Resûlullah'ı (s.a.v) daha önce hiç görmedikleri için tanıyamamışlardır. Resûlullah'ın (s.a.v) üzerinden gölge zail olunca Hz. Ebû Bekir'in yerinden kalkarak ridasıyla gölgelendirmesiyle Resûlullah'ın (s.a.v) kim olduğunu öğrenmişlerdir.²³ Hz. Peygamber, (s.a.v) Kubâda Gülsûm b. Hidm'in yanına inmiş, Sa'd b. Hayseme'nin evinde de insanlarla bir araya gelmiştir. Resûlullah'ın Mekke'de yerine bıraktığı Ali b. Ebû Talib de Resûlullah'ın (s.a.v) emanetlerini sahiplerine teslim ederek üç gün sonra Mekke'den ayrılmış ve Kubâda hicret yolcularına yetişmiştir. Pazartesi, Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri Kubâda kalan Resûlullah (s.a.v), mescidini yaptıktan sonra cuma namazını kılarak buradan ayrılmıştır. Böylece Resûlullah (s.a.v), Ranuna vadisindeki mescidde Medine'deki ilk cuma namazını kılmış oldu. "İlk günden temeli takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) üzerine kurulan mescit, içinde namaz kılmana elbette daha layıktır. Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da tertemiz onları sever." (Tevbe, 9/108) âyeti Resûlullah'ın (s.a.v) Kubâda inşa ettirdiği ilk mescidin kutsiyetini belirtmektedir.²⁴ Müfessirler bu âyette bahsi geçen mescidin hangisi olduğu hakkında ihtilaf etmişlerdir. İbn Ömer, Ebû Saîd b. Müseyyeb, Hârice b. Zeyd, Sehl b. Sa'd, İbn Ebû Saîd, Übeyy b. Ka'b, Ebû Saîd el-Hudri'nin rivayetlerine göre âyette bahsi geçen mescit Mescid-i Nebî'dir. İbn Abbas, Atiyye, İbn Büreyde, İbn Zeyd ve Urve b. Zübeyr ise ilk günden temeli

23 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1-2: 485, 488, 492, 499. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1: 196, 199.

24 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an T'vîli Âyi'l-Kur'an*, 11: 682- 687.

takva üzerine kurulan mescidin Kubâ mescidi olduğunu rivayet etmişlerdir. Taberî ilgili rivayetlerden daha sahih olduğunu kabul ettiği birinci görüşü tercih etmiştir.²⁵ Konuyla ilgili olarak Buhârî, Resûlullah'ın Benî Amr b. Avf yurduna geldiği zaman temeli takva üzerine kurulan mescidi inşa ettiğini nakletmektedir. Buhârî bu bilgiyi Taberî'nin konuyla ilgili rivayetini zayıf bulduğu Urve b. Zübeyr'den nakletmektedir. İbn Sa'd da eserinde konuyla ilgili rivayetlere yer vermiş, onun naklettiği rivayetlerde de bu iki farklı görüş yer almaktadır.²⁶

Benî Sâlim b. Avf yurdundan ayrılan Resûlullah'ı yolculuğu boyunca farklı kabileler misafir etmek için yarışmalarına karşı devesinin üzerinde bulunan Resûlullah (s.a.v) "O, memurdur, yolunun üzerinden çekiliniz." demiştir. Nihayet, devesi Benî Neccâr'dan iki yetim çocuk Sehl b. Amr ve Süheyl b. Amr'a ait hurma kurutmak için kullanılan araziye çökmüş, Resûlullah (s.a.v) burada bulunan Ebû Eyyüb Hâlid b. Zeyd'in evine yerleşerek mescidin inşasına kadar yedi ay süreyle ikamet etmiştir.²⁷

2. Medine'ye Hicrete Mekke Müşriklerinin Tepkileri

Müslümanların Medine'ye hicret etmelerinin siyasi, ekonomik ve dini açıdan kendileri için muhtemel risklerinin farkında olan Mekke müşrikleri Müslümanların Medine'ye hicretine engel olmak için (özellikle zayıf ve kimsesiz kimselere) her türlü zorluğu çıkarmışlardır. Hicret yolculuğuna çıkan Süheyb b. Sinan'ı yakalayan müşrikler, Süheyb b. Sinan'ın bütün mal varlığını Mekkelilere vermeyi teklif etmesi karşılığında hicret etmesine izin vermişlerdir. Süheyb b. Sinan'ın maddi bedel karşılığı olarak hicret etmesine izin vermeleri Mekkelilerin bu konuda çok da tutarlı olmadıklarını göstermektedir. Yine

25 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 11: 682-687. Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayetine göre ise Benî Hudrâ'dan ve Benü Avf'tan iki kişi temeli takva üzerine kurulan mescid hakkında tereddüde düşmüşler, Benî Avf'lı kişi Kubâ Mescidi olduğunu, Benî Hudrâ'dan olanı Resûlullah'ın (s.a.v) mescidi olduğunu söylemiş, sonrasında konuyu Resûlullah'a sormuşlar, Resûlullah da "O mescid, içinde bütün hayırların bulunduğu bu mesciddir." demiştir. Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 11: 687.

26 Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakât*, 1: 210-212. Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 45. İbn Kesîr, âyette bahsi geçen mescidin "Mescid-i Nebevi" olduğunu belirtmektedir. İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Kahire:1932-39), 3: 218. Mukâtil b. Süleyman'a göre âyette bahsi geçen mescid Kubâ mescididir. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*. 2: 196.

27 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1-2: 493- 496. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1: 200-204.

Medine'ye hicret için yola çıkan Ebû Zer el- Gıfârî'yi kavmi "Merr-i Zahrân" da yakalamış, o da kavminin elinde kaçarak Medine'ye zorlukla ulaşmıştır. Bu iki sahabe ve benzerlerinin hicret esnasındaki karşılaştıkları zorlukları ve yaptıkları fedakârlıklar "İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendini feda eder. Allah kullarına çok şefkatlidir." (Bakara, 2/207). âyetinde dile getirilmiştir.²⁸ Bu âyetin anlamı hakkında müfessirler ihtilaf etmiştir. Katâde, âyetin Allah yolun cihad eden ensar ve muhacir hakkında nazil olduğunu, İkrime ve Re'bi, Suheyb b. Sinan ve Ebû Zer Gıfârî hakkında nazil olduğunu, Muğîre, Katâde, Hazm b. Ebû Hazm ve Ebû Halil, nefsinin Allah için feda eden, Allah yolunda cihad eden, iyiliği emredip kötülükten nehyeden kişiler hakkında nazil olduğunu belirtmişlerdir. İbn Abbas'tan gelen rivayetlere göre ise bu âyetler Racî' olayındaki tavırlarından ötürü münafıklar hakkında nazil olmuştur. Diğer bir görüşe göre de bu âyet münafıkların karakteristik özellikleri hakkında nazil olmuştur. Taberî de âyetin genel ifadesini (umum) göz önünde bulundurarak son izah şeklini tercih etmiş, Süheyb b. Sinan ve Ebû Zer el- Gıfârî'nin de âyette vasıflarından bahsedilen insanlara dâhil olduklarını belirtmiştir.²⁹ İbn Hişâm ise bu âyetin Racî' olayında şehit olanlar hakkında nazil olduğunu nakletmektedir.³⁰

Bazı Müslümanlar müşriklerin engellerini aşarak Medine'ye ulaşırken bazıları ise hicret yolculuğu esnasında müşrikler tarafından yakalanıp Mekke'ye geri getirilerek ağır işkencelere maruz bırakılmışlardır. Bu kimselerden bazıları da sözlü olarak irtidat etmişlerdir. "İnsanlardan öyleleri vardır ki, "Allah'a inandık" derler. Ama Allah uğrunda bir ezaya uğratılınca insanlardan gördükleri baskı ve işkenceyi Allah'ın azabı gibi tutar. Andolsun, Rabbinden bir yardım gelecek olsa mutlaka, "Biz de sizinle beraberdik" derler. Allah, herkesin kalbinde olanı en iyi bilen değil midir?" (Ankebût, 29/10) âyeti bu Müslümanların maruz kaldıkları

28 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, 3: 591-592. Resûlullah, Süheyb'in bu davranışından haberdar olunca "Süheyb kazandı, Süheyb kazandı." demiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1: 209.

29 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, 3: 592-594. İlk dirâyet tefsiri müellifi Mukâtil b. Süleyman'a göre bu âyet Abdullah b. Cud'ân'ın azadlı kölesi Suheyb b. Sinan'ın hicret etmesine engel olunmaması karşılığında bütün mal varlığını Mekke müşriklerine vermesi hakkında nazil olmuştur. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*. Nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte. (Kahire: 1979), 1: 178-179.

30 İbn Hişâm, *es-Sîre*, III-IV, 174-175.

zorluklar ve bu zorluklar karşısında takındıkları tavrı kınamaktadır. Hicret edemeyen bu Müslümanlar ümitlerini kaybetmiş bir halde haklarında “Sonra şüphesiz ki Rabbin, eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah yolunda cihat edip sabreden kimselerin yanındadır. Şüphesiz Rabbin bundan sonra da çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Nahl, 16/110) âyeti nazil olarak Allah’ın kendilerini bağışladığını bildirmiş, hicret için onları teşvik etmiştir. Bu âyetin kendilerine ulaşmasından sonra Mekke’den yola çıkan Müslümanlardan bir kısmı müşrikler tarafından şehit edilmiş, bir kısmı da Medine’ye ulaşmışlardır.³¹ Müslümanların hicret öncesi ve hicret esnasında bu tür sıkıntılarla karşılaşmalarının hikmeti “Allah, elbette kendisine iman edenleri de bilir ve elbette münafıkları da bilir.” (Ankebût, 29/11) âyetiyle bildirilmiştir.³²

Hicretleri esnasında müşrikler tarafından yakalanıp Mekke’ye geri getirilerek zulme maruz kalan Müslümanlar hakkında indiği ifade edilen “İnsanlardan öyleleri vardır ki, “Allah’a inandık” derler. Ama Allah uğrunda bir ezaya uğratılınca insanlardan gördükleri baskı ve işkenceyi Allah’ın azabı gibi tutar. Andolsun, Rabbinden bir yardım gelecek olsa mutlaka, “Biz de sizinle beraberdik” derler. Allah, herkesin kalbinde olanı en iyi bilen değil midir?” (Ankebût, 29/10). âyetinin sebep-i nüzûlü hakkında farklı rivayetler söz konusudur. Katâde ve İbn Abbas’a göre bu ve sonrasındaki âyet, hicret etmek için yola çıkıp da müşrikler tarafından tekrar Mekke’ye geri getirilen bir topluluk hakkında nazil olmuştur. Onların rivayetine göre bu sûrenin ilk on âyeti Medenî, kalan kısmı ise Mekkî’dir. Dahhâk’a göre bu âyet, Mekke’de inandığını söyleyen bir kısım insanların müşriklerin işkencesine maruz kalması ve bu kimselerin müşriklerin kendilerine dünyada yaptıkları işkenceyi Allah’ın azabı gibi kabul ederek küfre geri dönmeleri üzerine nazil olmuştur. İbn Zeyd’e göre bu âyette bahsi geçen kimseler münafıklardır. Bunlar Allah’a iman ettikleri için işkenceye uğramışlar ve müşriklerin kendilerine dünyada

31 Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 14: 378-380; 18: 366-367. “Sonra şüphesiz ki Rabbin, eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah yolunda cihat edip sabreden kimselerin yanındadır. Şüphesiz Rabbin bundan sonra da çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Nahl, 16/110) âyeti Ammâr b. Yâsir, Ayyâş b. Ebû Rebîa, Velîd b. Ebû Rebîa ve Velîd b. Velîd hakkında nazil olmuştur. Bazıları da bu âyetin İbn Ebû Serh hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. 14: 380-381. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 498-499. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3: 252.

32 Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 18: 367.

yaptıkları işkenceyi Allah'ın azabı gibi kabul ederek inkâr etmişlerdir. Taberî'ye göre ise bu âyet, hicret öncesi ve hicret esnasında müşriklerin baskı ve işkencesi sonucu inkâr eden kimselerden bahsetmektedir.³³

Bazı Müslümanlar ise Medine'ye hicret etmeyerek Mekke'de kalmışlar, müşrikler tarafından fitneye düşürülerek irtidat etmişlerdir. Ayyâş b. Ebû Rebîa, Velîd b. Velîd ve Hişâm b. As bu kimselerden bazılarıdır. Bunlar “Bizim için artık tevbe söz konusu değil, çünkü bizler İslam'ı tanıdıktan sonra imtihan olduk ve İslâm'ı terk ettik.” düşüncesiyle umutsuzluğa düşmüşlerdir. Medine'ye hicret eden Müslümanlar da irtidat ettikleri için bu kimselerin tövbelerinin kabul edilmeyeceğini düşünüyorlardı. Bu kimseler hakkında “De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Zümer, 39/53) âyeti nazil olunca Resûlullah'a (s.a.v) vahiy kâtipliği yapan Hz. Ömer, bu âyeti Mekke'de bulunan bu kişilere göndermiş, bu durumdaki kimseler âyetin kendilerine ulaşması üzerine Medine'ye hicret etmişlerdir.³⁴

Hicretten geri kalarak irtidat edenlere hicret ettikleri takdirde günahlarının bağışlanacağını bildiren “De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Azap size gelmeden önce Rabbinize dönün ve O'na teslim olun. Sonra size yardım edilmez.” (Zümer, 39/53) âyeti hakkında Taberî müfessirlerden farklı görüşler nakletmiştir. İbn Abbas'a göre bu âyet, Mekkelilerin “Muhammed, putlara tapanların, Allah'a şirk koşanların ve haksız yere adam öldürenlerin bağışlanmayacağını iddia ediyor. Bizler Allah'a ortak koştuk, haksız yere adam öldürdük, bütün bu yaptıklarımızdan sonra nasıl Müslüman olup hicret edeceğiz.” demeleri üzerine nazil olmuştur. İbn İshâk ve Atâ b. Yesâr'a göre ise bu âyet Medine'de Vahşi ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Katâde'ye göre bu âyet büyük günah işleyen müşrikler hakkında; Süddî'ye göre işledikleri

33 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 18: 364- 367. Mukâtil b. Süleyman'a göre bu âyet Medine'ye hicret ettikten sonra geri dönüp irtidat eden Ayyâş b. Ebû Rebîa hakkında azil olmuştur. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*, 3: 375-376.

34 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 20: 227-228.

günahlardan ötürü ümitsizliğe düşen Mekke müşrikleri hakkında nazil olmuştur. İbn Zeyd'e göre ise bu âyet, cahiliye dönemindeki ahlaki anlayıştan hoşlanmayan bir kavimin Resûlullah'ın peygamberliğinden haberdar olması üzerine "Keşke Muhammed bize gelseydi de O'na iman etseydik." diye temenni etmeleri ve "Allah ve Resûlü bizi dinine nasıl kabul eder." diyerek Resûlullah'a bir elçi göndermeye karar vermeleri üzerine nazil olmuştur. Taberî âyetle ilgili farklı rivayetlerden herhangi birisini tercih etmemiş ve âyetin anlamının umumi olduğunu, nefisleri aleyhine aşırı giden mümin ve müşrik herkesi teşmil ettiğini belirtmiştir.³⁵ Konuyla ilgili olarak İbn Hişâm ve İbn Sa'd şu bilgiyi yer vermektedirler: Medine'ye hicret eden Ayyâş b. Ebû Rebîa, Ebû Cehil b. Hişâm ve Hâris b. Hişâm'ın "Annen seni görmek için saçlarını taramamaya ve güneş altında kalmaya yemin etti. Ona acı." diyerek kendisini ikna etmeleri üzerine annesinin isteğini yerine getirmek ve Mekke'deki mallarını getirmek üzere geri dönmeye karar vermiş, Mekke'ye dönerlerken Ebû Cehil ve Hâris b. Hişâm'ın işkencesine maruz kalmış, elleri bağlı olarak Mekke'ye getirilmiştir. Ona uyguladıkları ve netice aldıkları bu yöntem hakkında "Ey Mekke halkı, siz de ayak takımına bu şekilde davranınız." demişlerdir. Ayyâş b. Ebû Rebîa, müşriklerin kendisine yaptıklarından dolayı irtidat etmiştir. Bu şekilde irtidat edenler hakkında Medineli Müslümanlar "Allah, dininden dönenlerin ne sadakasını, ne hayırlarını, ne de tövbelerini kabul eder. Çünkü onlar Allah'a imandan sonra küfre döndüler." diye kınamışlardır. Bu kimseler de kendileri hakkında benzer şeyler söylüyorlardı. Müslümanların ve onların bu düşünceleri üzerine "Ey nefislerinde aşırı giden kullarım..." âyeti ve sonrasındaki iki âyetin nazil olması üzerine Hz. Ömer, bu âyetleri yazarak Hişâm b. As'a göndermiş, mektubu alan Ayyâş tekrar Medine'ye hicret etmiştir.³⁶

3. Hicret Eden Müslümanların Yakınlarının Tepkileri

Müslümanların müşrik yakınları da onların bu ilâhi emrin gereğini yerine getirmemeleri için değişik stratejiler izleyerek onları bu kutlu yolculuktan alıkoymak istemişlerdir. Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın hicret etmesi üzerine annesi "Oğlum dönüncüye kadar hiçbir ev beni gölgelendirmesin." demiş ve oğlu

35 Taberî, *Câmi'ul-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 20: 224-226, 230.

36 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 498-499. İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 193; 3: 252.

geri dönünceye kadar kendisini cezalandıracağını söylemiştir. Bu ve benzeri hadiseler üzerine “Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini emrettik. Şâyet onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, bu takdirde onlara itaat etme. Dönüşünüz ancak bana olacaktır ve ben yapmakta olduklarınızı size haber vereceğim.” (Ankebût, 29/8) âyeti nazil olmuş ve hicret etmekle yükümlü Müslümanların bu konuda nasıl bir tavır takınmaları gerektiğini bildirmiştir.³⁷

Müslümanlardan bazılarının ise eşleri ve çocukları onları hicret etmekten vazgeçirmek için duygusal tepkiler vermişler, bundan ötürü de bazı Müslümanlar hicret etmekten vazgeçmiş, bazıları da hicret için gecikmişlerdir. Müslümanların bu tür engellere takılmadan hicret emrinin gereğini yapmaları için “Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler (Allah yolundan çevirebilecekler) vardır. Onlardan (Onların Allah’ın emrini terk edin çağrılarına karşı) sakının.” (Teğâbün, 64/14) âyeti nazil olmuştur. Eşlerinin ve çocuklarının hicret etmelerini geciktirdiği bazı Müslümanlar Medine’ye hicret ettiklerinde buradaki Müslümanların dini konularda çok derinleştiklerini görünce hicret etmelerine engel olan yakınlarını cezalandırmak istemişlerdir. “Ama (Sizi hicretten ve İslâm’a girmekten men edenleri) affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. (Teğâbün, 64/14) âyeti onlara bu konuda nasıl bir yol izlemeleri gerektiğini bildirmiştir.³⁸

Medine’ye hicret emri üzerine bazı Müslümanların yakınlarının hicret etmelerine engel çıkarmak istemeleri üzerine Müslümanların onlara karşı nasıl davranmaları gerektiği hakkında nazil olduğu rivayet edilen “Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah

37 Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 18: 363. Taberî, âyetle ilgili Katâde’ nin rivayetine yer vermiş, her hangi bir yorum yapmamıştır. Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 18: 360-363. Mukâtil b. Süleyman’a göre bu âyet Sa’d b. Ebû Vakkas’ın annesi hakkında nazil olmuştur. Sa’d b. Ebû Vakkas’ın annesi oğlunun Müslüman olmasını kabullenememiş, oğlu dinden dönünceye kadar yemek yemeyeceğine, evine girmeyerek güneşin altında kalacağına yemin etmesi üzerine bu âyet nazil olarak annesine nasıl muamele etmesi gerektiğini bildirmiştir. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*, 3: 374.

38 Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 18: 14-17.

çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Teğâbün, 64/14) âyetin sebebi nüzülü hakkında müfessirler ihtilaf etmiştir. Atâ b. Yesâr’a göre bu âyet, Mâlik b. Avf el-Eşcaî hakkında nazil olmuştur. Mâlik b. Avf el-Eşcaî bir gazveye çıkmak isteyince çocukları “bizi nereye bırakıp gidiyorsun” diyerek sefere çıkmasına engel olmuşlar, Mâlik b. Avf el-Eşcaî ve benzerleri hakkında bu âyet nazil olmuştur. İsmail b. Ebû Hâlid’e göre ise bu âyet, bazı kimseler Müslüman olduğu zaman, eş ve çocuklarının onu kınaması üzerine nazil olmuştur. Taberî, bu âyetin Müslümanları hicretten ve İslâm’a girmekten men eden yakınlarına karşı nasıl davranmaları gerektiği hakkında nazil olduğunu belirtmiştir.³⁹

Hicretle emrolunan Müslümanların karşılaştıkları bir diğer zorluk da geride bütün mal varlıklarını bırakmaları ve Medine’de ekonomik sıkıntı yaşama endişeleriydi. “Nice canlılar vardır ki, rızıklarını taşımazlar (yiyecek biriktirmezler). Onları da sizi de Allah rızıklandırır. O hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” (Ankebût, 29/60) âyeti⁴⁰ nazil olarak Müslümanların bu endişelerini izale etmiştir.⁴¹

4. Bazı Müslümanların Hicretten Geri Kalmalarının Nedenleri

Hicret emrinin gelmesi üzerine bazı Müslümanlar “Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir. De ki: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticâret ve beğendiğiniz meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah’ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola

39 Taberî, *Câmi’ul-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 18: 14-18. Mukâtil b. Süleyman’a göre bu âyet el-Eşca hakkında nazil olmuştur. Eşca hicret etmek isteyince, eşi ve çocukları kendilerinin mağdur olacağını, Medine’ye gittikleri takdirde geçim sıkıntısı çekeceklerini söyleyerek onu hicretten vazgeçirmek istemişlerdir. Bu âyet nazil olarak hicret hususunda bu ve benzeri düşüncelerin etkisinde kalınmaması emredilmiştir. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*, 3: 353.

40 Taberî, âyette Resulullah ve ashabına rızık endişesine kapılmadan Allah yolunda hicretten ve cihattan geri kalmamaları gerektiğinin hatırlatıldığını ifade etmiştir. Taberî, *Câmi’ul-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 18: 437.

41 Taberî, *Câmi’ul-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 18: 437. Mukâtil b. Süleyman’a göre de bu âyet hicret ettikleri takdirde maddi sıkıntı yaşayacağını düşünen kimseler hakkında nazil olmuştur. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*, 3: 388-389.

erdirmez.” (Tevbe, 23-24) âyetlerinde belirtilen nedenlerden ötürü hicret etmemişler, nazil olan bu âyetler, dünyevi endişelerden ötürü hicret etmeyip geri kalanları akıbetleri hakkında uyarılmış, hicret eden Müslümanları da bu tür kimseleri hicret edinceye kadar dost edinmekten men etmiştir.⁴² Taberî, ilgili iki âyetin hicret emriyle birlikte küfür diyarında bulunanların dâru'l-İslâm'a hicretlerine engel olabilecek şeylere dikkat çektiğini belirtmiştir. Taberî ayrıca “Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin!” ifadesinin Mekke fethedilinceye kadar bekleyin anlamına geldiğini belirtmiştir. Mücâhid'in rivayetine göre Müslümanlara hicret emredilince Abbas b. Abdûlmuttâlip, hacılara su dağıtımına (sikâye) sorumluluğunun kendisine ait olduğunu, bundan dolayı hicret edemeyeceğini; Benî Abdûddâr'ın kardeşi Talhâ da Kâbe'yi koruma görevinin kendisinde olduğunu (sâhibü'l-Beyt), bundan dolayı hicret etmeyeceğini söylemişlerdir. Bu ve benzeri nedenlerden ötürü hicret etmek istemeyenler hakkında bu iki âyet nazil olarak belirttikleri mazeretlerin hicret etmelerine engel olamayacağını, hicret etmelerini emretmiştir.⁴³

Mekke'de kalarak hicret etmeyen ve Müslümanlar aleyhine faaliyetlerden bulunan, Medine'ye geldikleri zaman da Müslüman gibi davranan bazı kimseler hakkında Müslümanlar ihtilafa düşmüşlerdir. Bir grup Müslüman bu kimselerin münafık olduğunu, dolayısıyla öldürülmeleri gerektiğini, bir grup da bunların Müslüman olduklarını ve öldürülmelerinin doğru olmayacağını söylemişlerdir. Bu hadise üzerine “Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Allah onları yaptıkları işlerden dolayı baş aşağı ederek eski konumlarına (küfre) döndürmüştür. Allah'ın saptırdığını yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, sen onun için asla bir çıkış yolu bulamazsın. Arzu ettiler ki kendilerinin küfre saptıkları gibi siz de sapasınız

42 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, 11: 383-385. Resûlullah ve Müslümanlar Medine'ye hicret edince bazı aileler Mekke'de kalmışlardır. Bu aileler Benî Cumah'dan Benî Maz'un, Benî Caḥş b. Riâb, Benî Ümeyye'nin anlaşmalıları, Benî Sa'd b. Leys'den Benî Bükeyr, Benî Adiy b. Ka'b'in anlaşmalılarıydı. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1-2: 499. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1: 204.

43 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, 11: 383-384. Mukâtil b. Süleyman'a göre bu âyetler Müslüman olduktan sonra tekrar küfrü tercih eden yedi kişi hakkında nazil olmuştur. Bu kimseler Medine'den Mekke'ye dönmüşlerdir. Bu davranışlarından dolayı Müslümanlara bu kimseleri dost edinmeleri yasaklanmıştır. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*, 2: 164.

da beraber olasınız. Bu sebeple, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dost edinmeyin. Eğer bundan yüz çevirirlerse onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün. Onlardan ne bir dost edinin, ne de bir yardımcı. (Nisâ, 4/88-89) âyetleri nazil olarak bu tür kimselerin münafık olduklarını ve öldürülmeleri gerektiğini bildirmiştir.⁴⁴

Medineli Müslümanların hicret etmeyerek kendileri aleyhine faaliyette bulunan kimseler hakkında tartışmaları üzerine indiği rivayet edilen (Nisâ, 4/88-89) âyetleri hakkında müfessirler ihtilaf etmiştir. Müfessirlerden bir gruba göre bu âyet, Mekke'den Medine'ye hicret etmelerine rağmen Mekke'de bulunan ticari mallarını geri getirme bahanesiyle geri dönen, yine Medine'ye hicret ettikten sonra Medine'nin havasının kendileri ağır geldiğini söyleyerek Medine'den ayrılan kimseler hakkında nazil olmuştur. Diğer bir görüşe göre bu âyetler, sahabelerin Uhud savaşı öncesi geri dönenler hakkında ihtilafı üzerine nazil olmuştur. Konuyla ilgili İbn Zeyd'in farklı bir rivayetine göre bu âyetler İfk hadisesi üzerine nazil olmuştur. Taberî'ye göre ise bu âyetler Mekke'de Müslüman olduktan sonra irtidat edenler hakkında nazil olmuştur. Çünkü âyette bahsedilenlerin Medineli olmadıkları takip eden "onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dost edinmeyin" âyetinden anlaşılmaktadır. Medine, münafık, müşrik ve Müslümanların bulunduğu ve sair küfür diyarından hicret edilen bir yerd. Bu iki âyet arasındaki siyak sibak bütünlüğü de değerlendirildiğinde en uygun görüş bu âyetin Mekke'de Müslüman olduktan sonra irtidat edenler hakkında nazil olduğu görüşüdür.⁴⁵ Bu âyetle ilgili Buhârî'nin naklettiği rivayete göre Uhud savaşı öncesi geri dönen Abdullah b. Ubey b. Selûl ve arkadaşları hakkında Müslümanlar ihtilafa düşmüşler, bir kısmı onların öldürülmesini, bir kısmı da öldürülmemelerini istemiş, sonrasında da (Nisâ, 4/88). âyeti nazil olmuştur.⁴⁶

44 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 7: 281-291.

45 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 7: 281-291.

46 Buhârî, *Kitâbu'l-Megâzi*, 17. Mukâtil'e göre bu âyet aralarından Mahreme b. Zeyd'in de bulunduğu dokuz kişi hakkında nazil olmuştur. Bu dokuz kişi Medine'den ayrılarak tekrar Mekke'ye dönmüşler, akabinde Resûlullah'a bir mektup yazarak İslâm üzere olduklarını, Mekke'yi ve yakınlarını özledikleri için geri döndüklerinin ifade etmişlerdir. Bu kişiler ticaret için Şam'a gidecekleri zaman Mekke müşrikleri "Siz Muhammed ve arkadaşlarının dini üzere

Mekke'de kalıp hicret etmeyen ve Müslümanlara karşı olumsuz bir tutum içinde olmayan Mekke'li Müslümanlara karşı ise Medine'de bulunan Müslümanlardan “Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere (Mekke halkına) iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah âdil davrananları sever.” (Mümtehone, 60/8). âyetinde ifade edildiği şekilde davranmaları istenmiştir.⁴⁷

Hicret etmeyerek Müslümanlara karşı olumsuz bir tavır içinde olmayanlara karşı nasıl davranılması gerektiğine dair indiği rivayet edilen (Mümtehone, 60/8) âyetinin nasıl anlaşılması gerektiği ve hükmünün nesh edilip edilmediği hususunda müfessirler ihtilaf etmişleridir. Taberî'nin âyetle ilgili rivayetine yer verdiği Abdullah b. Zübeyr'e göre “Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere (Mekke halkına) iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah âdil davrananları sever.” (Mümtehone, 60/8). âyetinde kendilerine iyilikle davranılması istenenler Mekke müşriklerinin dışındaki insanlardır. Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'nın annesi Kuteyle, henüz müşrik iken kızı Esmâ'yı ziyarete gelmiş, Esmâ annesinin hediyelerini kabul etmeyerek evine girmesine izin vermemiştir. Hz. Aişe, Resulullah'a (s.a.v) Esmâ'nın bu davranışının doğru olup olmadığını sorması üzerine bu âyet nazil olmuştur. İbn-i Zeyd ve Katâde'ye göre ise âyette kendilerine iyi davranılması ve adaletli olunması emredilen insanlardan maksat, Mekke müşriklerinden müminlere karşı savaşmamış ve onları yurtlarından çıkarmamış olan insanlardır. İbn-i Zeyd ve Katâde'ye göre bu âyet “Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün.” (Tevbe, 9/5) âyetiyle neshedilmiştir. Taberî'ye göre ise bu âyet, dini mensubiyeti farklı olsa da din konusunda Müslümanlarla savaşmamış (Mekkeliler de dahil) ve onları yurtlarından çıkarmamış olanlara iyilik etmenin, onlarla ilişki kurmanın ve onlara adaletli davranmanın mahzuru olmadığını bildirmektedir. Bu konuda da bir tahsis söz konusu değildir. Ayrıca bu âyet neshedilmemiştir. Zira müminlerin kendilerine karşı savaşmayan ve kendileriyle savaşanlara da

olduğunuz için size bir zarar gelmez diyerek” bu kervana ortak oldular. Durundan haberdar olan Müslümanlar bu kişilerin öldürülüp öldürülmemesi hakkında ihtilafa düşmeleri üzerine bu âyet nazil olmuştur. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*, 1: 394-395.

47 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an T'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 22: 572.

yardım etmeyen müşrik akrabalarına ve yabancılara iyilikte bulunması ne haramdır ne de yasaklanmıştır.⁴⁸

Medine'ye hicret emri verildikten sonra herhangi bir mazereti olmaksızın hicret etmeyenlerin bir kısmı Mekke'de ölmüş, bazıları da müşriklerle birlikte Bedir savaşına katılarak öldürülmüşlerdir. Bu kimseler hakkında da “Kendilerine zulmetmekte iken meleklerin canlarını aldığı kimseler var ya; melekler onlara şöyle derler: “Ne durumdaydınız? (Niçin hicret etmediniz?)” Onlar da, “Biz yeryüzünde zayıf ve güçsüz kimselerdik” derler. Melekler, “Allah'ın arzı geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz ya!” derler. İşte bunların gidecekleri yer cehennemdir. O ne kötü varış yeridir.” (Nisâ, 4/97). âyeti nazil olarak geçerli mazeretleri olmadan hicret etmeyenlerin ilâhi azaba maruz kalacaklarını bildirmiştir. Buna karşılık Mekke'den Medine'ye mazeretleri nedeniyle hicret edemeyenler hakkında ise “Ancak gerçekten zayıf ve güçsüz olan, çaresiz kalan ve hicret etmeye yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar başkadır. Umulur ki, Allah bu kimseleri affeder. Çünkü Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.” (Nisâ,4/98). âyeti nazil olmuştur.⁴⁹ Bu âyetlerin nazil olması üzerine Mekke'den Medine'ye hicret etmemiş olan bazı Müslümanlar hicret için yola çıkmış, bu kimselerden bazıları Medine'ye varamadan yolda vefat etmişlerdir. “Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de. Kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah'a düşer. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir. (Nisâ, 4/100). âyeti hicret yolculuğunda hayatını kaybeden Müslümanlar hakkında nazil olarak yaptıkları fedakârlığın mükâfatının bizzat Allah tarafından verileceğini müjdelemiştir.⁵⁰

48 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 22: 572-273. Mukâtil b. Süleyman'a göre de bu âyet, Mekke'de Müslümanlara karşı savaşmamış ve Mekke'den çıkarma girişiminde bulunmayan kimselere karşı aralarındaki bağları gözetmelerini, adaletle davranmalarını ve aralarındaki ahitlerini yerine getirmelerini istemektedir. Bunlar Huzâa, Benî Huzeyme ve Benî Müdlic'dir. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*, 4: 302-303.

49 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 7: 381- 391. Resûlullah öğle namazının sonunda şöyle dua ederdi: “Allahım! Velîd'i, Seleme b. Hişâm'ı, Ayyas b. Ebû Rebia ve müşriklerin elinde bulunan, çaresiz kalan ve hicret etmeye yol bulamayan güçsüz Müslümanları halas eyle.” Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 7: 389.

50 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 7: 393-399. Buhârî, *Kitâbu't-Tefsîr*, 19-22.

Mekke'den Medine'ye hicret, Müslümanlar için süre gelen imtihanlardan birisi olmuştur. “Elif Lâm Mîm. İnsanlar, “inandık” demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler.” (Ankebût, 29/1-3) âyetleri de bu hususu açıkça ifade etmektedir. Mekke'deki bazı Müslümanlar hicret etmekte ağır davranınca bu âyetler kendilerine ulaştırılmış, hicret ettikleri takdirde Müslüman olarak kabul edilebilecekleri, aksi takdirde Müslüman olarak kabul edilmeyecekleri bildirilmiştir. Kendilerine bu âyetlerin ulaşması üzerine Mekkeli bu Müslümanlar Medine'ye hicret etmek üzere yola çıkmışlar, Müşrikler, Medine'ye doğru yola çıkan bu Müslümanları takip ederek Mekke'ye geri getirmişlerdir. Bu Müslümanlar hakkında bu defa “Andolsun, biz onlardan öncekileri de imtihan etmiştik. Allah doğru söyleyenleri de mutlaka bilir, yalancıları da mutlaka bilir. (Ankebût, 29/3) âyeti nazil olmuş ve Medineli Müslümanlar tarafından tekrar kendilerine ulaştırılmıştır. Bu âyetin uyarısı üzerine tekrar hicret için yola çıkmışlar, kendilerini takip eden müşriklerle savaşmışlar, bir kısmı Medine'ye ulaşmış, bir kısmı da hicret yolculuğunda şehit olmuşlardır. “Sonra şüphesiz ki Rabbin, eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah yolunda cihad edip sabreden kimselerin yanındadır. Şüphesiz Rabbin bundan sonra da çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Nahl, 16/110) âyeti bu Müslümanlar hakkında nazil olmuştur.⁵¹

Medine'ye hicret emrini alan Müslümanlardan gücü yetenler hicret etmiş, fakat “Size ne oluyor da, Allah yolunda ve “Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zâlim olan şu memleketten (Mekke'den) çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver” diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz?” (Nisâ, 4/75). âyetinde haber verildiği üzere bazı Müslümanlar geçerli mazeretlerinden ötürü hicret edememişlerdir. Bu âyet, mazeretleri nedeniyle hicret edemeyen Müslümanların maruz kaldıkları sıkıntılardan (ki bu sıkıntılar onları dinlerinden dönmeye zorlamaya kadar

51 Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 18: 355-359. “Elif Lâm Mîm. İnsanlar, “inandık” demekle imtihandan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler. Andolsun, biz onlardan öncekileri de imtihan etmiştik. Allah doğru söyleyenleri de mutlaka bilir, yalancıları da mutlaka bilir.” âyetleri Abdullah b. Ubeyd b. Âmir'in rivayetine göre Allah'a iman ettiği için müşriklerin işkencesine maruz kalan Ammâr b. Yâsir hakkında nazil olmuştur. Taberî bu âyetlerin müşriklerin zulmüne maruz kalarak hicret etmek zorunda kalan ve değişik imtihanlara maruz kalan Müslümanlar hakkında nazil olduğunu belirtmiştir. Taberî, *Câmi'ü'l-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'ân*, 18: 355-359.

varıyordu) kurtarmaları için hicret eden Müslümanları onlara yardım etmeye teşvik etmiştir. Buhârî de bu âyetin mazereti nedeniyle hicret edemeyenler hakkında nazil olduğunu rivayet etmektedir.⁵²

5. Hicret Sonrası Gelişmeler

Peygamberin yaşadığı beldeden zorunlu olarak hicret etmesinin o toplum için ne tür sonuçlar doğuracağına farkında olan Hz. Ömer, Medine'ye ulaşan Resûlullah'ı (s.a.v) karşılayarak ona ilk olarak Kureyş'in durumunu sormuştur. Çünkü o, Kureyş'in bu yaptıklarını helak olmalarını gerektirecek bir davranış olarak görüyordu. Resûlullah (s.a.v), Hz. Ömer'e "Öldürülmeleri tehir edildi." diye cevap vermiştir.⁵³ Öldürülmeleri tehir edilen Mekke müşrikleri için sünnetullah hükmünü icra etmiş, Resûlullah'ı (s.a.v) Mekke'den çıkarmalarının cezasını ilk olarak Bedir'de tatmışlardır. "Seni o yerden sürüp çıkarmak için neredeyse seni sıkıştırıracaklardı. Bunu yapabilselerdi senin ardından orada pek az kalırlardı. Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimiz hakkındaki kanun böyledir. Bizim kanunumuzda hiçbir değişme bulamazsın. (İsrâ, 17/76-77). âyetleri bu hususu dile getirmektedirler.⁵⁴ Yine Mekke müşrikleri, Resûlullah ve arkadaşlarına Mekke'de her türlü işkence ve zulmü reva görüyorlar sonrasında da "Hani onlar, "Ey Allah'ım, eğer şu (Kur'an) senin katından inmiş hak (kitap) ise hemen üzerimize gökten taş yağdır veya bize elem dolu bir azap getir." diyorlardı." (Enfâl, 8/32). âyetinde belirtildiği üzere ilâhi azabın kendilerine acele olarak gelmesini istiyorlardı. Onların bu isteklerine karşı "Oysa sen onların içinde iken Allah onlara azap edecek değildi. Bağışlanma dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildir." (Enfâl, 8/33). âyeti adet-i ilahi gereği Nebî'sinin bulunduğu bir beldeye azap edilmeyeceğini bildirmiş, Resûlullah'ı Mekke'den Medine'ye hicret etmeye mecbur bırakmaları sonucu acele olarak istedikleri azap onlara Bedir savaşıyla birlikte gelmeye başlamıştır.⁵⁵

52 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, 7: 224-228. İbn Sa'd, *Tabakât*, 1: 193. Buhârî, *Tefsîr*, 4/14.

53 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, 11: 137-138.

54 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, 15: 18-21.

55 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, 11: 148-158. Buhârî, *Tefsîr*, 8/3.

Mekke'den Medine'ye hicret ederek ailelerinden ve yurtlarından ayrılan Müslümanlar yaşadıkları zorlukları aşma ve geldikleri yeni beldeye uyum sağlamak için “Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığı ile bize vadettiklerini ver bize. Kıyamet günü bizi rezil etme. Şüphesiz sen, vadinden dönmezsin.” (Âl-i İmrân, 3/194). âyetinde ifade edildiği şekilde dua etmişler, “Rableri onlara şu karşılığı verdi: Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelinin zayı etmeyeceğim. Sizler birbirinizdensiniz. Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolunda eziyet görenler, savaşanlar ve öldürülenlerin de andolsun, günahlarını elbette örteceğim. Allah katından bir mükâfat olmak üzere, onları içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Mükâfatın en güzeli Allah katındadır.” (Âl-i İmrân, 3/195). âyeti onların dualarının kabul edildiğini ve hicretlerinin mükâfatının kendilerine verileceğini haber vermiştir.⁵⁶

Müslümanların Mekke'de yaşadıkları ilk büyük fitne Habeşistan'a, ikincisi de Medine'ye hicret etmeleri olmuştur. Mekke müşriklerinin bu yaptıkları Medine'ye hicretle birlikte Müslümanlara öncelikle “Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihat için izin verildi. Şüphe yok ki Allah'ın onlara yardım etmeğe gücü yeter. “Onlar, haksız yere, sırf, “Rabbimiz Allah'tır” demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.” (Hac, 22/39-40). âyetlerinde bildirildiği üzere kendilerini savunma izninin verilmesine neden olmuş, “Baskı ve şiddet kalmayınca ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer (küfürden) vazgeçerlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla görendir. (Enfâl, 8/39). âyeti de Müslümanlara Mekke müşriklerinin kendilerine uyguladıkları baskı ve şiddet tamamen ortadan kalkıncaya kadar onlara karşı savaşmalarını emretmiştir.⁵⁷

56 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, 6: 318-319. Ümm-ü Seleme'nin Resülullah'a “Ya Resülullah! Hicret eden erkekler zikrediliyor fakat kadınlar zikredilmiyor.” demesi üzerine “Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelinin zayı etmeyeceğim.” Âl-i İmrân, 3/195. âyeti nazil olmuştur. Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, 6: 320.

57 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, 11: 180-182; 16: 573. Buhârî, *Kitâbu't-Tefsîr*, 8/5.

Müslümanlara zulme uğramaları nedeniyle savaş izni verilmesi hakkında nazil olan “Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramaları sebebiyle cihat için izin verildi. Şüphe yok ki Allah’ın onlara yardım etmeğe gücü yeter. “Onlar, haksız yere, sırf, “Rabbimiz Allah’tır” demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir.” (Hac, 22/39) âyetinde öncelikle kimlere savaş izni verildiğine dair iki farklı görüş söz konusudur. İbn Abbas, Saîd b. Cübeyr ve İbn Zeyd’e göre bu âyetlerde on yıl sonra müşriklere karşı savaş izni verilenler Resûlullah ve ashabıdır. Mücâhid ve Katâde’ye göre ise bu âyet, ilk olarak Mekke’den Medine’ye hicret etmek istediği halde müşriklerin engellemeye çalıştıkları Müslümanlara savaş izni vermiş, bu Müslümanlar da müşriklerle savaşmışlardır. İşte ilk savaş izni bu Müslümanlara verilmiştir. Taberî, bu âyetle haksız bir şekilde Mekke’den Medine’ye hicret etmek zorunda kalan Müslümanlara savaş izni verildiğini belirtmiştir. İbn Hişâm, müşriklerle savaşa izin verilmesinin bu âyetin nazil olması sonrası olduğunu nakletmektedir.⁵⁸

Mekke’den Medine’ye büyük fedakârlıklar göstererek ve bedeller ödeyerek hicret eden ilk Müslümanlar “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.” (Âl-i İmrân, 3/110). âyetinde ifade edildiği üzere en hayırlı topluluk olma payesine erişmişlerdir. Bu âyette bahsi geçen “en hayırlı ümmet” in kim olduğu hususunda farklı yorumlar söz konusudur. İbn Abbas ve Süddî, “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.” âyetinde bahsi geçen en hayırlı ümmetin Mekke’den Medine’ye hicret eden sahabeler olduğunu belirtmişlerdir. Ömer b. Hattab, âyette tahsisin söz konusu olduğunu, bundan ötürü âyette bahsi geçen en hayırlı ümmetin Resûlullah’ın (s.a.v) ashabı ve ashabı örnek alanlar olduğunu ifade etmiştir. İkrime’den nakledilen rivayete göre bu âyet Abdullah b. Mes’ud, Ebû Huzeyfe’nin azatlı kölesi Sâlim, Übey b. Ka’b ve Muaz b. Cebel hakkında nazil olmuştur. Dahhâk ise âyette övülenlerin Resûlullah’ın (s.a.v) ashabı olduğunu belirtmiştir. Konuyla ilgili olarak Mücâhid ise âyeti şu şekilde yorumlamıştır: İnsanlar içinde iyiliği emredip kötülüğü nehyetme ve Allah’a imanın gereğini yerine getirenler kendi zamanının en hayırlılarıdır. “Bunları bilerek çağdaşları olan topluluklara tercih ettik” (Duhân, 44/32). âyeti bunun açık bir delilidir. Hasan Basrî’ye göre en hayırlı ümmetten maksat Muhammed ümmetidir. Taberî, zikredilen görüşler içerisinde Hasan Basrî’nin görüşünü

58 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1-2: 467-468.

tercih etmiş ve âyeti şöyle yorumlamıştır: Resûlullah (s.a.v) “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.” âyetini okuduktan sonra “Sizler yetmiş ümmeti tamamlayanlarınsınız. Ve yine sizler onlar içinde en hayırlı ve en üstünü olanlarınsınız.” demiştir. Bu hadisi dikkate aldığımız zaman en hayırlı ümmetten maksat Muhammed (s.a.v) ümmetidir.⁵⁹

Resûlullah, hicretten sonra Medine'nin yeni sakini muhacirlerin şehre intibak sağlamaları ve maddi sorunlarını gidermek için onları Medineli Müslümanlarla birbirlerine mirasçı kılmıştır. Müminler, akrabalık yönünden muhacir bir mümine daha yakın olsa bile hicret edinceye kadar mirasçı olamamıştır. Bu hususlar “İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onların velayetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir. İnkâr edenler de birbirlerinin velileridir. Eğer siz bunların gereğini yapmazsanız yeryüzünde bir karışıklık ve büyük bir bozulma olur.” (Enfâl, 8/72-73). âyetlerinde ifade edilmiştir. Mekke fethine kadar miras taksiminde hüküm bu şekilde devam etmiş, fetihle birlikte hicret sona ermiş, Müslümanların sayısı artmış, bunun üzerine Resûlullah “Fetihten sonra hicret yoktur.” diyerek muhacir ve ensarın birbirlerine mirasçı olmaları hükmünü kaldırmıştır. “Allah'ın Kitabına göre, (miras konusunda) birbirleri için (diğer) müminlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler.” (Ahzâb, 33/6). âyeti ensar ve muhacirin birbirlerine mirasçı olmalarının hükmünü nesh etmiş, “Ancak dostlarınıza bir iyilik yapmanız başka.” (Ahzâb, 33/6). ifadesiyle de muhâcir ve ensardan birbirlerine vasiyet etmelerinde bir sakınca olmadığını bildirmiştir.⁶⁰ Ensar ve muhacirlerin ortaya koymuş oldukları bu destansı davranışlarının karşılığı “İslâm'ı ilk önce kabul eden muhacirler ve ensar ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan

59 Taberî, *Câmi'ul-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, 5: 671-676. Mukâtil b. Süleyman'a göre bu Yahudilerin kendi dinlerinin daha hayırlı olduğunu söylemeleri üzerine Müslümanların üzerinde buldukları dinin daha hayırlı olduğu bu âyetle bildirilmiştir. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*, 1: 294-295.

60 Taberî, *Câmi'ul-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, 19: 17-21, 11: 290-296.

razı olmuşlardır. Allah onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır.” (Tevbe, 9/100). âyetinde rıza makamıyla taltif edilmiştir. Bu âyette Allah’ın kendilerinden razı olduğunu belirttiği ilk muhâcirlerin Hudeybiye’de Rıdvan biatına katılanlar veya hem Mescid-i Aksa’ya, hem de Mescid-i Nebî’ye karşı namaz kılanlar olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁶¹ “İnanıp salih ameller işleyenlerin ve Muhammed’e indirilene -ki o Rablerinden gelen haktır- inananların ise Allah günahlarını örtmüş ve hallerini düzeltmiştir.” (Muhammed, 47/2). âyeti de ensarın yaptıkları salih davranışlardan ötürü bağışlanarak ebedi cenneti kazandıklarını ifade etmektedir.⁶²

Müfessirlere göre (Enfâl, 8/72-73) âyetleri ensar ve muhaciri aralarında akrabalık bağı olmaksızın birbirlerine mirasçı olmalarını hükme bağlamıştır. Taberî, müfessirlerin aksine bu âyetleri daha farklı bir şekilde yorumlamıştır. O’na göre âyetlerde geçen “İnkâr edenler de birbirlerinin velileridir.” ve “Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse” ifadelerinden mirasla ilgili bir hüküm çıkarmamız mümkün değildir. Çünkü Arapçada “veli” kelimesi yardım etmek, yardımlaşmak anlamlarına gelmektedir ve meşhur kullanımı da budur. Kelimenin kullanılan meşhur anlamı varken başka bir manaya tevcih etmek doğru değildir. Yine bu iki âyeti müteakiben ensar ve muhacirin davranışları takdir edilmektedir. Eğer önceki iki âyet miras hakkında olsaydı onları miras konusunda teşvik ederdi. Bütün bu delillerden sonra şunu söylemek mümkündür: Bu iki âyet neshedilmemiştir ve mirasla da ilgili değildir.⁶³ Konuyla ilgili olarak İbn Sa’d şu bilgileri vermektedir: Resûlullah (s.a.v), Medine’ye hicreti müteakip kırk beşi ensardan, kırk beşi de muhacirlerden olmak üzere doksan kişiyi kardeş ilan ederek birbirlerine mirasçı kılmıştır. Muâhâtın yüz kişiyle yapıldığı da rivayet edilmiştir. Bedir savaşından sonra nazil olan “Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah’ın hükmüne göre

61 Taberî, *Câmi’ül-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 11: 637-640.

62 Taberî, *Câmi’ül-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 21: 180-182.

63 Taberî, *Câmi’ül-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 11: 289-300. Mukâtil b. Süleyman’a göre bu iki âyet ensar ile muhaciri birbirine mirasçı kılmıştır. Mukâtil b. Süleyman *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*, 2: 129-130.

birbirlerine daha yakındır. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.” (Enfâl, 8/75) âyeti nazil olarak konuyla ilgili daha önce nazil olanların hükmünü neshetmiştir.⁶⁴

Muhacirlerin Medine’de yeni hayat şartlarına uyum sağlamaları için “Bu mallar (Allah’ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar) özellikle, Allah’tan bir lütuf ve hoşnutluk ararken ve Allah’ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir. (Haşr, 59/8). âyetinde dile getirildiği üzere sulh yoluyla fethedilen yerlerin ganimetlerinin dağıtımında önceliğin ağır şartlar altında Müslüman olan, Allah ve Resûlü’ne olan sevgilerinden dolayı yurtlarını, mallarını, ailelerini ve yakınlarını geride bırakarak hicret eden Müslümanlara tahsis edilmiştir. Medine’de muhacirlerden bazıları açlıktan ötürü karınlarına taş bağlıyorlar, kışın üzerlerine örtecekleri herhangi bir şey olmadığı için çukur kazıp oraya sığınıyorlardı. Mücâhid’e göre Resûlullah (s.a.v) “Allah’ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar...” (Haşr, 59/7) âyetinin hükmü gereği Kureyza’dan elde edilen malları Kureyş’ten hicret eden muhacirlere tahsis etmiştir. Muhacirlerden bazılarının evi, eşi, kölesi ve devesi olmasına rağmen Allah onları fakir olarak niteleyerek zekâtta onlar için pay verilmesini emretmiştir.⁶⁵

Resûlullah, (s.a.v) Benî Nadîr’den elde edilen ganimetleri ensardan sadece Sehl b. Huneyf ve Ebû Dücâne Simâk b. Hareşe’ye vermiş, geri kalanını da muhacirler arasında pay etmiştir. Resûlullah’ın bu tasarrufu ensardan bazılarında hoşnutsuzluk oluşturmuştur. Bunun üzerine “Onların (Benî Nadîr’in) mallarından Allah’ın, savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar için siz, at ya da deve koşturmuş değilsiniz. Fakat Allah, peygamberlerini, dilediği kimselerin üzerine salıp onlara üstün kılar. Allah’ın her şeye hakkıyla gücü yeter.” (Haşr, 59/6). “Allah’ın (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah’a, peygamberine, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O, mallar içinizde yalnızca zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) haline gelmesin diye (Allah böyle hükmetti.) Peygamber size ne veriyse onu alın, neyi de size yasak

64 İbn Sâd, *et-Tabakât*, 1: 204-205.

65 Taberî, *Câmi’ül-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 22: 522-523.

ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah'ın azabı çetindir.” (Haşr, 59/7) âyetleri nazil olarak onların hem bu tavrını kınamış, hem de bu ganimetlerin taksiminde izlenecek yolu bildirmişidir. Resûlullah da “Herhangi bir yeri Allah savaşmadan resulüne vermişse orası Allah ve Resûlü'nündür. Her hangi bir yer de savaşılarak fethedilmişse beşte biri Allah ve Resûlü'nün, kalan kısmı da savaşanlarındır.”⁶⁶ Ayrıca “Kardeşleriniz mallarını ve evlatlarını bırakarak sizlere geldiler.” diyerek bu tasarrufunun gerekçelerini anlatmış, bunun üzerine ensar, “Muhacirler, bağ ve bahçelerimizi ekip biçebilirler.” demiş, Resûlullah bunun dışında başka bir şeyler yapamaz mısınız? diye sorunca Ensar bu konuda başka ne yapabileceklerini sormuş, Resûlullah'ın (s.a.v) “kardeşleriniz çalışmayı bilmiyorlar, onlarla ürünlerinizi paylaşmanız iyi olur.” teklifini de kabul eden ensarın bu destansı fedakarlığı hakkında “Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler (ensar), kendilerine göç edip gelenleri (muhacirleri) severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliklerinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” (Haşr, 59/9) âyetinde dile getirilmiştir.⁶⁷ Konuyla ilgili diğer bir rivayete göre bu âyet şu hadise üzerine nazil olmuştur: İhtiyaç sahibi birisi Resûlullah'a gelerek kendisine ikramda bulunmasını istemiş, Resûlullah, (s.a.v) yanında kendisine ikram edebileceği bir şey olmadığı için Ensardan Ebû Talha, Resûlullah'ın (s.a.v) isteği üzerine bu kişiyi evine götürerek sadece ailesine yetebilecek yemeğini misafirine ikram etmiş, Ebû Talha ve eşinin bu fedakârlığı üzerine “Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler.” âyeti nazil olmuştur. Buhârî'ye göre de bu âyet (detay farklılıklarıyla söz konusu olsa da) bu hadise üzerine nazil olmuştur.⁶⁸

Hicret eden Müslümanların belirgin vasıfları ve diğer insanlara olan manevi üstünlükleri Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette dile getirilmiştir. Bedir savaşında esir alınan Abbas b. Abdulmuttâlib, inkârından dolayı kınanınca

66 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, 22: 513-514.

67 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, 22: 513-515, 524-526. Haşr suresinin tamamı Benî Nadîr hakkında nazil olmuştur. Taberî, “*Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*”, 22: 498.

68 Buhârî, *Kitâb-u Menâkibu'l-Ensar*, 10. Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, 22: 528.

“Sizler bizi İslâm’a girmede, hicret ve cihatta geçtiniz. Biz de hacılara su dağıtıyoruz ve Mescid-i Haram’ın bakımını yapıyoruz ve zor durumda olanlara yardım ediyoruz.” diyerek kendisini savunmuştur. Abbas b. Abdulmuttâlib ve benzeri düşüncede olanlar hakkında “Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescid-i Haram’ın bakım ve onarımını, Allah’a ve âhiret gününe iman edip Allah yolunda cihad eden kimse(lerin amelleri) gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah zâlim topluluğu doğru yola erdirmez.” (Tevbe, 9/19) âyeti nazil olarak şirk ehlinin bu yaptıklarının Allah katında bir değerinin olmadığı ifade etmiş, “İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad eden kimselerin mertebeleri, Allah katında daha üstündür. İşte onlar, başarıya erenlerin ta kendileridir.” (Tevbe, 9/20) âyeti de aralarında en hayırlı işi kendilerinin yaptığını iddia edenler hakkında Allah’ın kesin hükmünü bildirmiştir. Buna göre Allah katında mertebeleri daha üstün olanlar ne Mescid-i Haram’ı imar edenler, ne Kâbe’in perdedarlığını yapanlar, ne de hacılara su dağıtan müşriklerdir. Allah katında mertebeleri en üstün olanlar, iman edip hicret eden, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat eden kimselerdir.⁶⁹

Abdullah b. Cahş ve arkadaşlarının Bedir savaşı öncesi İbn Hadramî’yi öldürmelerini (Bakara, 2/217) âyeti mâzur gösterince Resûlullah’a (s.a.v) katıldıkları bu gazveden ötürü mücâhitlere va’dedilen mükâfatın kendileri için de söz konusu olup olmadığını sormaları üzerine “İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler; şüphesiz bunlar Allah’ın rahmetini umarlar. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Bakara, 2/218) âyeti nazil olarak muhacirlerin temel vasıflarını nazara vermiş, Allah katındaki değerlerini vurgulamıştır.⁷⁰ “İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya; işte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır. Daha sonra iman edip hicret eden ve sizinle birlikte cihad edenlere gelince, işte onlar da sizdendir. Allah’ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha layıktırlar. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. (Enfâl, 73-74) âyetleri de Muhacir ve Ensar’ın Allah katındaki değerlerini ve

69 Taberî, *Câmi’ul-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 11: 378-382.

70 Taberî, *Câmi’ul-Beyân ‘an Têvîli Âyi’l-Kur’ân*, 3: 668.

ideal tavırlarını haber vermektedir.⁷¹ Bu âyetler aynı zamanda hicretin nazari boyutunu oluşturan kalbi imanı öncelemiş, sonrasında da ameli boyutu olan mali ve nefsi fedakârlığı içeren hicret ve cihadı nazara vermiştir.⁷²

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, Resûlullah ve arkadaşlarının hicretinin nasıl gerçekleştiğinden ziyade, hicretin nedeni, niçini; hicret emrinin muhataplarının bu sürece nasıl tepki verdikleri, hicret ve hicret imtihanını aşabilenlerin ve onları yurtlarında barındıranların temel vasıflarını değişik sûre ve âyetlerde daha çok olgular üzerinden anlatmaktadır. Hicretin özünde iman, itaat, maddi-manevi boyutuyla cihat ve fedakârlık vardır. Nefislerinde bu vasıfları cem edemeyenlerin bu imtihanı (mazer olanlar müstesna) kaybettikleri ve kaybedecekleri Kur'ân'da açıkça belirtilmiştir. Taberî hicrete doğrudan veya dolaylı olarak işaret eden âyetler hakkında elde ettiği farklı rivayetlere eserinde yer vermiş ve Kur'ân anlayışı doğrultusunda bu âyetlerin mânâya delâletini (anlam boyutunu) tespit etmeye çalışmıştır. Böylece hicretin Kur'ânî boyutunu dikkate almamızda oldukça zengin bir içeriği ve yorum farklılığını istifadeye sunmuştur. Bu zengin muhtevayı hicretin olay ve olgu boyutunun anlatımında dikkate aldığımız takdirde Hicret, Muhacir, Ensar, Cihad kavramlarının önemini ve sürekliliğini daha iyi idrak etmemize, yaşadığımız dönemde Müslümanların karşılaştığı ve karşılaşılabileceği durumlara karşı tutumumuzu doğru belirlememize, hicreti mutedil bir yaklaşımla anlama ve yorumlamamıza yardımcı olacaktır. Ayrıca hicretle ilgili âyetlerin sebeb-i nüzûlü hakkında siyer, hadis ve tefsir kaynaklarında nakledilen ve birbirleriyle çelişen birçok rivayetin söz konusu olması ve bu rivayetlerin aralarının telif edilmesinin bazen mümkün olmaması, konuyla ilgili daha kapsamlı çalışmalar yapılmasını gerekli kılmaktadır.

71 Taberî, *Câmi'ül-Beyân 'an Têvili Âyi'l-Kur'ân*, 11: 300

72 Ahmet Özel, "Hicret", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 466. Gölcük, "Kur'ân'da Hicret", 17.

KAYNAKÇA

- Azimli, Mehmet. "Olağanüstü Olaylar Örgüsünde Hz. Peygamber'in Hicreti", *Milel ve Nihal*, 5/3, (Eylül-Aralık 2009): 50-79.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî. *Sahîb-i Buhârî*. Kahire: Matbaatus-Selefiyye, 1979.
- Bûtî, M. Said Ramazan. *Fıkhu's-Sire*, Trc: Ali Nar, Orhan Aktepe, İstanbul: İslâmî Edebiyat Yayınları, 2003.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi II*, Ankara: Fecr Yayınevi, 1996.
- Demircan, Adnan. " Hz. Peygamber'in Hicreti" *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1/1, 2017: 1-32.
- Derveze, İzzet. *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. Trc. Mehmet Yolcu. İstanbul: Yarın Yayınları, 2015.
- Gölcük, Şerefeddin. "Kur'an'da Hicret", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 1986: 9-20.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Trc. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınları, 1995.
- Heykel, Muhammed, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, Trc: Vahdettin İnce, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.
- İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebü'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-Gâbe fî Mârifeti's-ababe*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut. ts.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî. *es-Siretü'n-Nebeviyye*. Nşr. Mustafa es-Sakkâ ve dğr. Kâhire: Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, 1955.
- İsmâil b. Ömer b. Kesir, *el-Bidâye ve'n-nibâye*, Kahire, 1932.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.
- İsfehânî, Râgıb. *el-Mufredât*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Beyrut: Darü'l-Ma'rifet, ts.
- Karaman, Hayrettin v. dğr. *Kur'an Yolu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir. *Câmi'u'l-Beyân 'an Têvîli Âyi'l-Kur'an*, Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâruhicra, 2001.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsirü Mukâtil b. Süleyman*. Nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte. Kahire: 1979.
- Önkâl, Ahmet. "Hicret", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 17: 458-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özel, Ahmet. "Hicret", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 17: 462-466. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Müslümanların Tarihi II*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.
- Vâkîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. *Kitâbu'l-Meğâzî*. Thk. Marsden Jones. Beyrut: 1984.